

Alguns indicis més dela catalanitat de Colom i de membres del primer viatge (revisat)

Aquest article pretén posar de manifest alguns detalls dels documents i cròniques que ens han arribat sobre el descobriment d'Amèrica i que permeten recolzar la tesi de la catalanitat de Colom i d'almenys una part de tripulació del primer viatge. Per completar l'argumentació, s'aporten una sèrie de dades ja conegudes pels estudiosos de la temàtica colombina. En cap moment es pretén donar per demostrada la tesi, entre d'altres coses perquè això requeriria una explicació exhaustiva de multitud d'altres indicis i alhora perquè requeriria rebatre totes les dades que hi ha en contra, cosa que està molt lluny de l'objectiu d'aquest article.

El primer dels indicis a comentar el trobem en el Diari de bord del primer viatge. Abans d'exposar el seu contingut, però, cal fer esment de amb quin tipus de document ens trobem. El Diari original de Colom ha desaparegut. El que ens ha pervingut són còpies de l'original on molts fragments han estat resumits, d'altres podem deduir que suprimits i d'altres són atribuïts al descobridor perquè així consta en el text o perquè parla en primera persona. D'aquestes còpies - resums, la més extensa i la que es pot trobar en la majoria de recopilacions, es troba a la Biblioteca Nacional de Madrid i és atribuïda a fra Bartolomé de las Casas / Casaus, mentre que una altra és la continguda en el llibre "Historia General de las Indias" del mateix autor. Cap de les dues no va ser publicada en vida del frare. De fet, la "Historia General de las Indias" restà inèdita fins al segle XIX. El seu mateix autor, conscient del seu contingut polític, la deixà en dipòsit al convent on s'estava amb les instruccions que no fos publicada fins que fossin temps propicis. Segons diu en Jordi Bilbeny, "per la Reial Ordre de 3 de novembre de 1571, al cap de cinc anys de la seva mort, el manuscrit original d'aquesta obra, a petició d'En Juan de Ovando, fou manllevat del monestir i dut a Madrid, i posat sota la custòdia del censor del Consell d'Índies, En Juan López de Velasco, fins al 1597. En aquest mateix any fou tramès al secretari Juan de Ibarra que, alhora, el va posar a disposició de l'Antonio de Herrera, recentment nomenat Cronista Major"¹. Tenim per tant la sospita fonamentada que els seus escrits va ser censurats.

Amb aquests antecedents, vegem el que diu el Diari corresponent al dia 6 d'agost (versió de la Biblioteca Nacional):

*Lunes 6 de agosto.- Saltó o desencajóse el gobernador a la carabela Pinta, donde iba Martín Alonso Pinzón, a lo que se creyó y sospechó por industria de un Gomes Rascón y Cristobal Quintero, cuya era la carabela, porque le pesaba ir aquel viaje; y dice el Almirante que antes que partiese habían hallado en ciertos deveses y grisquetas, como dicen, a los dichos. [...]*²

Tenim aquí que la última frase és una frase atribuïda directament a Colom per tal com comença amb "dice el Almirante". Tot seguit utilitza l'expressió "ciertos deveses y grisquetas" que és la que ens interessa analitzar.

¹ Jordi Bilbeny: "Brevíssima relació de la destrucció de la Història"; Els llibres del Set-Ciències, Arenys de Mar, 1998

² La transcripció emprada és tretada del llibre "Los cuatro viajes de Cristóbal Colón y su testamento. Edición y prólogo de Ignacio B. Anzoátegui"; Cristóbal Colón; Espasa Calpe; Madrid; 1991. Cal prevenir el lector que en d'altres transcripcions podem trobar expressions com "reveses y grisquetas, como dicen" o bé "reveses, grisquetas como dicen". Aquestes últimes semblen una correcció introduïda pels transcriptors a partir del text de la "Historia de las Indias", on a la vegada sembla que van substituir una paraula aliena al castellà (deveses) per una altra que sí que és castellana (reveses), baldament que en el context emprat no té cap sentit. Caldria doncs, veure el manuscrit de la Biblioteca Nacional per certificar aquesta idea, però pel que exposo a la resta de l'article crec que quedarà clar que s'ha de llegir "deveses".

Cal començar per dir que la paraula que més s'apropa als “deveses” del Diari és l'occitana “devés”., que com adjectiu pren el sentit del català “prohibit” i com a substantiu el mateix que el francès “interdit” (cosa prohibida / tabú) que encaixa perfectament en el text citat.

En català, si mirem el diccionari Alcover-Moll³, podem trobar la paraula molt semblant de “devessell o devessei”, que en la seva segona accepció diu:

Devessell o Devessei: 2. Trull, gran soroll que fan moltes persones o animals cridant, cantant o movent-se veloçment (Sóller, Estellencs, Campos, Santanyí, Vilafr. de B., Eiv.) Cast: alboroto, algarabía. [...] Etim:var. de devessall.

Tenim doncs una paraula una accepció sinònima en castellà de “alboroto”, que també és compatible amb el context de la frase. És particularment interessant que amb aquest significat el documenta exclusivament a Mallorca i a Eivissa. Ara bé, si pensem en termes del finals del segle XV, podem pensar que si era llavors una paraula emprada a les Illes, ho podia ser també del lloc d'on varen venir els seus pobladors catalans el segle XIII, que en bona part eren de la costa catalana. Aquest darrer punt el podem saber pel parlar salat (ús dels articles es, sa, se, ses) tan propi de les balears i que també es trobava en la costa septentrional catalana. Pel que fa a l'etimologia, punt particularment interessant d'escatir aquí, crec que cal discrepar de la que ens dona el diccionari. Si bé “devessell” és un sinònim i quasi homògraf de “devessall” en les principals accepcions, la que ens ocupa és prou diferenciada semànticament com per a que sigui més factible que derivi del ja esmentat “devés” occità o bé del “débauche” francès”, d'on ve també la “disbauxa” catalana. Això mateix ho sembla corroborar el “Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana” d'en Coromines, que afirma que a la zona del Rosselló és emprat el mot “devès” en masculí en comptes de la forma femenina “devesa” o sigui: una extensió de terra vedada i generalment closa destinada al pasturatge. I afirma haver sentit “devessall” amb el sentit d'una devesa gran. Es pot pensar, doncs, que hi hagué en el català del nord del principat un mot “devès” amb el sentit de “prohibit” o “cosa prohibida” i d'aquí passés al “devessell” esmentat.

D'altra banda, la paraula “grisquetas” com a derivada de “gresca” sí que pot ser castellana, però tant o més catalana. De fet, això mateix ens diu en Joan Coromines al seu diccionari, on escriu:

Gresca: “gatzara”, “esvalot”, antigament, gresca, nom de cert joc antic afectat per esvalots, baralles i prohibicions. Del llatí “graecisca”, femení de “graeciscus”, a causa de la fama de llicenciosos que tingueren els grecs [...]. 1ª doc: gresca, fi s. XIII; gresca, 1361; en castellà, 1605, manllevat del català, [...]

De fet, doncs, aquesta aparició de “grisquetas” en un text castellà seria anterior a la primera documentació que ens en dona en Coromines. En qualsevol cas, el que sí que resulta clar és que el diminutiu emprat (-etas) és fonèticament equivalent al català -etes on la segona “e” és una vocal neutra i per tant passa a una “a” en l'adaptació fonètica al castellà, mentre que si fos un diminutiu castellà el sufix seria “-itas”. Un altre ús d'aquest sufix el trobem en la paraula “ampolletas” en el mateix Diari. Per altra part, no he trobat referències a cap “gresca” ni paraula propera en la llengua d'oc.

Amb tot , el significat últim de “deveses y grisquetas” sembla que ens el desclou una expressió francesa fonèticament molt propera: “débauche grecque”, definida al diccionari

³ Es pot consultar en línia a: <http://dcvb.iecat.net/>.

d'una forma el·líptica com a “vici grec”⁴: Si rellegim ara el paràgraf del Diari a la llum d'aquesta expressió, sembla ben plausible que aquest és el sentit originari que li va volguer donar Colom. Estava veladament acusant de sodomites aquells que intentaven boicotejar el seu projecte, el viatge cap al nou món. Però, el que és veritablement interessant és que ho fa emprant una expressió d'origen francès adaptada a la llengua d'oc o al català. Una seqüència probable que degué seguir l'expressió fou:

Débauche grecque > * devés gresc > deveses y grisquetas

essent la última una possible interpolació dels copistes o censors del Diari que no van entendre el seu significat.

Bo i tornant al Diari, queda per analitzar el “como dicen” final, que mereix un comentari a part ja que de la seva interpretació en podem treure coseqüències de llarg abast. En primer lloc, aquest afegitó denota que aquest és el llenguatge de la gent que ha vist els “deveses y grisquetas” i li ho ha comunicat a en Colom. Colom ho transcriu amb aquestes mateixes paraules i hi afegeix el “como dicen” final per a remarcar que aquesta és una expressió genuïna dels seus interlocutors. També ho pot fer per deixar clar que aquest és un llenguatge vulgar emprat pels mariners. Si acceptem doncs, que varen sortir de Palos, i per tant que allí és on es varen produir els “deveses y grisquetas”, la conclusió que en podem treure és que si els que en van tenir coneixement eren catalans o occitans, és que havien de ser mariners que van participar en el viatge. I si li van comunicar a Colom el que van veure fent servir paraules catalanes o occitanes, és ben natural pensar que Colom parlava alguna d'aquestes llengües. Però quina?

Per acabar-ho d'aclarir, ens servirem d'un altre fragment del Diari, on en Colom fa una de les afirmacions més sorprenents i menystingudes sobre els seus orígens. Tot just després d'haver encallat la seva nau Santa Maria⁵ en terres de l'illa la Espanyola (Haití), trobem les següents afirmacions:

26 de diciembre: [...] Todo esto dice el Almirante. Y añade más para mostrar que fue gran ventura y determinada voluntad de Dios que la nao allí encallase porque dejase allí gente, que si no fuera por la traición del maestre y de la gente, que eran todos o los más de su tierra, de no querer echar el ancla por popa para sacar la nao, como el Almirante los mandaba, la nao se salvara, y así no pudiera saberse la tierra (dice él) como se supo aquellos días que allí estuvo, y adelante por los que allí entendía dejar, porque él iba siempre con intención de descubrir y no parar en parte más de un día si no era por falta de los vientos, porque la nao diz que era muy pesada y no para el oficio de descubrir. Y llevar tal nao diz que causaron los de Palos, que no cumplieron con el Rey y la Reina lo que le habían prometido: dar navíos convenientes para aquella jornada, y no lo hicieron. [...]

D'aquest paràgraf, sobresurt de la resta la frase on parla “del maestre y de la gente, que eran todos o los más de su tierra”. La interpretació que la “gente” era de la mateixa terra que el “maestre”⁶ no és possible: Colom deixa ben clar que percep l'actuació dels mariners com una traïció envers ell, i que li dol doblement perquè eren de la seva terra. Tanmateix aquesta interpretació és la que degué confondre a l'hipotètic censor i això

⁴ “Trésor de la langue française”. També consultable en línia a : http://www.lexilogos.com/francais_langue_dictionnaires.htm

⁵ Cal dir que el nom de Santa Maria no surt en tot el Diari i té tot l'aspecte d'haver estat suprimit deliberadament. (P.ex. en l'expressió “el de la donde iba el Almirante”; 19/09/1492) No té lògica que sí que surtin els noms de les dues carabel·les i no la nau del mateix Colom, oi més si és la que té més protagonisme en el relat. Era un nom massa revelador?

⁶ Aquest “maestre”, per acabar-ho d'adobar, és segons les llistes confeccionades per Alice B. Gould el famós Juan de la Cosa, de Santander segons es diu .

explica que quedés en el Diari. Ara bé, quina era aquesta terra? Segons la teoria més acceptada sobre el seu origen i d'acord amb la majoria dels cronistes de l'època, aquesta terra era Gènova (o la Ligúria en un sentit més ampli); però amb una excepció que més avall citaré, mai s'ha dit que entre els mariners del primer viatge hi anessin italians. D'altra banda, en el mateix fragment esmentat podem llegir clarament que la nau era de Palos (per d'altres punts del Diari sabem que es refereix al Palos andalús). Cal suposar per tant que els mariners també ho eren, però mai no s'ha dit que Colom fós de Palos o, més genèricament, andalús. Hem d'acusar Colom un altre cop de mentider? No si considerem aquest passatge a la llum de l'analitzat anteriorment. Una explicació que lliga ambdós és que la majoria dels mariners de la Santa Maria eren de territoris de parla catalana, més concretament de les Illes o de Catalunya, i que per tant també ho era en Colom. L'altra opció, la d'una majoria de la tripulació francesa em sembla del tot inversemblant; els reis no haurien permès una majoria de mariners que no fossin súbdits seus. Res de tot això, val a dir-ho, surt en el Diari. Ans el contrari: deixa clar que els tres vaixells són armats a Palos de la Frontera. El mateix podem dir de la documentació que trobem en els Pleits Colombins i molts d'altres llocs. Tanmateix, en una relació del frare jerònim Antonio Aspa⁷ als volts de 1524 i per tant de les més properes als fets, hi surt el que és considerat fins ara pels crítics com un estirabot. Referint-se a Colom diu així: “se dice que llevó cuarenta hombres ginoveses de su nación”. Si tenim present que sabem que a la nau capitana hi anaven precisament una quarentena d'homes ja que 39 són els que es varen quedar a les antilles després del naufragi, sembla lligar del tot amb el paràgraf estudiat excepte per l'inversemblant “ginoveses”. La censura en acció?

Per acabar amb aquest punt, cal notar també que la majoria dels documents de la cancelleria castellana referents al noliatge de les vaixells a Palos parlen de només dos vaixells. També sabem que el futur virrei va haver de pagar una part important de les despeses de l'expedició. I si és així, no és normal pensar que ell va triar el vaixell que duria i la tripulació que l'acompanyaria? Aquí venen a la memòria les enigmàtiques paraules del frare franciscà Andreu Bosch editades a Perpinyà el 1628 dins el seu “Sumari, index o epítome dels admirables i nobilíssims títols de Catalunya”: “No saben tots quan gran part tenen los de Catalunya, Rosselló y Cerdanya a la gròria y blasó de la primera conquista e descobriment del Nou Orbe, è Índies Occidentals”.

Les pistes sobre l'origen del descobridor que podem llegir entre línies encara es poden complementar amb una expressió que consta en un memorial seu dirigit als Reis Catòlics escrit a la ciutat tot just fundada de la Isabela, a data de 30 de gener de 1494, que comença:

*Lo que vos, Antonio de Torres, capitán de la nao Marigalante e alcaide de la ciudad Isabela, habéis de decir e suplicar de mi parte al Rey e la Reina Nuestros Señores es lo siguiente:
Primeramente, dadas las cartas de creencia que lleváis de mí para Sus Altezas, besaréis por mí sus reales pies e manos, e me encomendaréis en Sus Altezas como a Rey e Reina mis Señores naturales, en cuyo servicio yo deseo fenecer mis días,[...].*

La transcendència de les paraules “mis Señores naturales” no pot ser defugida. Es tracta d'una fórmula legal ben establerta en la època, com ho podem comprovar en una Reial Provisió de 30 de març de 1493 expedida pels mateixos Reis Catòlics a Barcelona, que adrecen

⁷ “Este es el primer viaje y las derrotas i camino que hizo el Almirante don Christoval Colón quando descubrió las Indias”; RAH 9/5702

“a todos los conçeijos corregidores asistentes alcaldes alguaciles veynte e quatro regidores cavalleros escuderos oficiales e omes buenos de todas e quales quier çibdades e villas e logares de los nuestros reynos e señorios e otras quales quier personas nuestros subditos naturales e non naturales a quien lo de yuso en esta nuestra carta contenido atañe [...]

Aquí l'expressió “nuestros subditos naturales ” és la complementària de la de “mis Señores naturales” i només pot indicar aquells que ho són per naixença, és a dir, aquells que són a la vegada fills d'altres súbdits.

Aquest és, per tant, Colom segons les seves pròpies paraules. Si a més a més, sabem que Colom surt com a estranger a Castella en unes anotacions en els llibres comptables surten uns pagaments fets a “Xprobal de Colomo estranhero” per ordre del Contador Mayor de Castilla, Alonso de Quintanilla, i sobretot si tenim constància de la carta de naturalització a “estos reinos de Castilla i León” del seu germà Diego per tal de poder obtenir beneficis i càrrecs eclesiàstics en aquells regnes, hem de concloure que ells eren estrangers específicament en els regnes de Castella i Lleó. Això ens duu a concloure altra vegada que Colom havia de ser natural d'algun dels regnes de la corona catalano-aragonesa.

Els indicis esmentats fins aquí són només alguns del reguitzell amb que podríem anar comentant tot el text del Diari de Bord i que denoten paraules i expressions d'origen català d'una banda, i falsedats i contradiccions d'una altra. Aquest seria un exercici prou aclaridor, però que s'escapa per molt de l'objectiu d'aquest article.

Arribats aquí, hem de triar entre creure'ns o bé que tot plegat són un munt de casualitats i errors, a més d'haver de tòrcer la interpretació natural de les paraules, o bé hem de creure'ns que hi ha hagut un intent deliberat i organitzat d'amagar la veritat. En definitiva, una censura. Aquesta opció, això sí, ha d'explicar qui va estar en condicions de fer-ho, amb quins mitjans, en quina oportunitat i amb quina finalitat. I això no només pel que fa al Diari de Bord, sinó totes les altres cròniques i documents que vénen a corroborar-lo.

Josep Galceran